

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.03>

Дмитро Вікторович Слинко,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;*

 <https://orcid.org/0000-0001-7960-615X>,
e-mail: dimasdv1974@ukr.net;

Лідія Іванівна Каленіченко,

*доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;*

 <https://orcid.org/0000-0003-4068-4729>,
e-mail: kalenichenkolida@gmail.com

ПРИНЦИПИ СТАДІЙ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Проведено теоретичне дослідження розвитку уявлень у правничій науці щодо принципів юридичного процесу. Здійснено аналіз юридичної літератури та відповідного нормативно-правового матеріалу. Виокремлено такі принципи стадій юридичного процесу, як принцип письмової форми закріплення, принцип правової кваліфікації, принцип засвідчення результату, принцип строковості (терміновості). Надано характеристику та розкрито зміст цих принципів.

Ключові слова: юридичний процес, процесуальна діяльність, принципи права, принципи юридичного процесу, принципи стадій юридичного процесу.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Юридичний процес, як і кожне явище правової дійсності, має певну систему координат. Роль цих координат виконують принципи юридичного процесу, які обумовлюють його мету, сутність і завдання в юридичній діяльності. Саме процесуальні принципи вказують вид і зміст процесу, зумовлюють його єдність та визначають правову досконалість процесуальної форми. Водночас проблема принципів процесу є однією з найбільш суперечливих та малодосліджених. Як наслідок, у правничій літературі відсутня єдність поглядів щодо їх поняття. Також немає опису статичної і динамічної структури системи процесуальних принципів, не досліджена їх взаємодія, не вирішене питання про місце і роль кожного з принципів у межах їх загальної системи. Крім того, не вирішені проблемні питання, пов'язані з недоліками щодо реалізації вимог системи принципів на різних стадіях процесу.

Стан дослідження проблеми

У правничій літературі питання принципів юридичної діяльності та галузевих процесуальних принципів досліджували такі вчені, як А. В. Андрушко, С. О. Волосенко, О. Ф. Воронов, О. І. Галаган, С. Д. Гусарев, В. А. Кройтор, І. В. Міннікес, Р. В. Міліціанов, С. З. Опотяк, С. В. Потапенко, М. М. Садовський, С. І. Саєнко, В. М. Семенов, Г. П. Тимченко, О. В. Шаган, М. В. Фігель, С. Я. Фурса, М. М. Ясинок. У свою чергу, проблематика принципів процесуального процесу досліджувалася у працях І. В. Атаманчука, В. М. Баландіна, В. М. Горшеньова, Н. О. Грешнової, О. Г. Лук'янової, А. І. Ляхової, С. М. Олейникова, А. Г. Павлушиної, О. В. Фатхутдінової. Проте складові узагальненої системи принципів юридичного процесу поки що залишаються поза увагою вчених – теоретиків права.

Мета і завдання дослідження

У зв'язку з указаним вище автори поставили за *мету* дослідити і проаналізувати складові елементи системи принципів юридичного процесу. Зазначена мета конкретизується в таких *завданнях*: систематизувати і переглянути існуючі наукові уявлення щодо принципів юридичного процесу, розкрити їх юридичну природу і зміст.

Наукова новизна дослідження

Здійснено класифікацію принципів юридичного процесу за їх дією в системі права. Обґрунтовано, що, по-перше, з урахуванням організаційних особливостей специфіки засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях можливо виокремити принципи стадій юридичного процесу як складову системи його принципів; по-друге, надається характеристика та розкривається їх зміст.

Виклад основного матеріалу

У загальній теорії права термін «принцип» використовується за звичай в етимологічному значенні як засада, вихідна позиція будь-якого явища (вчення, організації, діяльності тощо) [1, с. 75]. Як зазначає А. А. Пухтецька, поняття «принцип» широко використовується у правовій літературі країн континентальної Європи епохи Середньовіччя. Етимологічне походження цього терміна пов'язане з давньофранцузьким терміном «*principe*» і лат. «*principium*», які, у свою чергу, є похідними від лат. «*princeps*» [2, с. 8].

У сучасній правничій літературі, як правило, під принципами розуміють основні засади, вихідні положення, які відображають сутнісні властивості права [3, с. 22–27].

Загальні принципи права виступають основою будь-якої юридичної конструкції [4, с. 2–4]. Таким чином, принципи юридичного процесу є основою для дослідження такої конструкції, як юридичний процес, із точки зору системного підходу до його розуміння [5, с. 127].

Крім того, варто зауважити, що оскільки процесуальні принципи є складовою частиною системи принципів права, вони, безсумнівно, об'єктивно обумовлені відносинами, що склалися в суспільстві. Отже принципи юридичного процесу формуються в результаті вивіреної, аргументованої та обґрунтованої діяльності уповноважених суб'єктів, внаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності. Таким чином, виступаючи основними нормативними положеннями, процесуальні принципи визначають структуру та суттєві ознаки процесу, його загальний зміст, побудову, природу, методи здійснення уповноваженими особами своїх повноважень [6, с. 66]. Внаслідок закріплення в нормах права принципи процесу набувають значення найбільш загальних правил діяльності учасників [7, с. 64–69]. Враховуючи наявність власних принципів, маємо право констатувати, що юридичний процес є самостійним правовим явищем.

Слід також зазначити, що принципи юридичного процесу: 1) виступають орієнтиром для сучасного процесуального законодавства; 2) відображають тенденції розвитку юридичного процесу; 3) є мірилом законності процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів. Однак зауважимо, що навіть закріплення принципів процесу в нормативно-правових актах є лише способом їх випробування та основою для подальшого вдосконалення [8, с. 3–10]. До того ж процесуальні принципи знаходяться в тісній взаємодії, взаємному зв'язку, і кожен принцип виконує свою функцію, взаємодіючи з іншими принципами процесу.

На думку В. М. Горшенєва, принципи процесуальної діяльності слугують певними орієнтирами, показчиками, дотримання яких забезпечує нормальне та однакове здійснення традиційних і нетрадиційних юридичних процесів. Принципи юридичного процесу є особливою сукупністю об'єктивних і суб'єктивних начал, керівних ідей і пізнаних закономірностей, спрямованих на досягнення оптимальних варіантів будь-якої процесуальної діяльності [9, с. 153–154].

Констатуємо збільшення кількості процесуальних норм, необхідно відмітити, що це відбувається без урахування їх доцільності, якісної впорядкованості, гарантованості [10, с. 11–19]. Водночас без належної систематизації, пізнання існуючих зв'язків та взаємообумовленості принципів процесу відповідна якісна впорядкованість є неможливою [11].

Зауважимо, що дослідження принципів юридичного процесу в правничій літературі має, як правило, галузевий характер. У цих дослідженнях пропонується поділ процесуальних принципів за функціональною ознакою на принципи судоустрою (організаційні) та принципи судочинства (функціональні). Чіткого розмежування між цими принципами провести неможливо, оскільки їх розподіл має

формальний характер – один і той самий принцип може виступати і як принцип судоустрою, і як принцип судочинства [12, с. 28].

Доцільно, на наш погляд, використовуючи як критерій класифікації дію принципів юридичного процесу в системі права, виокремити його загальні та спеціальні принципи [5, с. 136].

Так, до загальних принципів юридичного процесу ми пропонуємо віднести принципи, спрямовані на розкриття сутності, характеру, природи юридичного процесу. На нашу думку, загальні принципи юридичного процесу відображають суттєві риси процесуальної діяльності, її основні форми; втілюють основні риси і цілі, загальні закономірності та специфічні особливості, властиві юридичному процесу. Зазначена група принципів відображає істотні закономірності процесуальної діяльності як комплексної системи. Загальні принципи юридичного процесу є визначальними для принципів, характерних для різновидів процесуальної діяльності та принципів, які притаманні стадіям цієї діяльності. До цієї групи ми пропонуємо віднести такі принципи, як: принцип законності; принцип поваги і дотримання прав особистості; принцип формальної процесуальної рівноправності; принцип процесуальної відповідальності та її невідворотності; принцип процесуальної справедливості; принцип гласності та відкритості; принцип поєднання публічних і приватних інтересів; принцип взаємної відповідальності держави та особи за порушення норм процесуального права; принцип здійснення юридичного процесу тільки уповноваженими суб'єктами; принцип наукової обґрунтованості та професіоналізму юридичного процесу.

До спеціальних принципів, на нашу думку, слід віднести принципи, які відображають функціональну спрямованість різновидів юридичного процесу та визначають організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях.

Вважаємо, що за функціональною спрямованістю серед принципів юридичного процесу доцільно виокремити принципи установчої, правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційно-правової та контролюючої діяльності.

Беручи до уваги організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях, слід виокремити такі принципи стадій юридичного процесу.

Принцип письмової форми закріплення. Як правило, на будь-якій зі стадій юридичного процесу переважає письмова форма закріплення дій, що проводяться уповноваженими суб'єктами. Так, зі змісту ст. 184 КПК України зрозуміло, що клопотання про застосування запобіжного заходу може бути подане лише в письмовій формі та

його копія має бути вручена підозрюваному (захиснику)¹. Як зазначає А. М. Притула, доводити свої ризики слідчий може лише в письмовій формі, оскільки чинний КПК України не наділяє його правом виступу в суді, а також іншими процесуальними правами, наприклад, шляхом відкликання клопотання про обрання запобіжного заходу [13, с. 120].

Зазначимо також, що згідно з ч. 3 ст. 4–5 ГПК України всі судові рішення викладаються письмово в паперовій та електронній формах².

Принцип правової кваліфікації полягає в тому, що на кожній із стадій юридичного процесу здійснюється кваліфікація того правовідношення, з приводу якого вповноваженим суб'єктом проводиться процесуально-значуща діяльність. Наприклад, на стадії досудового розслідування кваліфікацію здійснює відповідний орган досудового розслідування та прокурор. Кваліфікація відображається в низці матеріалів кримінального провадження (зокрема в постановках, клопотаннях, обвинувальному акті тощо). Результатом досудового розслідування є прийняття рішення про закриття кримінального провадження або надіслання прокурором до суду обвинувального акта, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. В усіх цих письмових рішеннях, поряд з іншими обставинами, відображається відповідна кваліфікація злочину [14, с. 53].

Принцип засвідчення результату означає, що формальним та логічним завершенням стадії юридичного процесу є складання процесуального документа. Так, наприклад, висновки адміністративного суду на кожній стадії адміністративного судочинства набувають певної процесуально-правової форми судового акта [15, с. 157]. Адміністративно-процесуальне законодавство надає узагальнюючу назву таким актам – судові рішення [16, с. 100]. Залежно від виду юридичного процесу ці документи можуть бути різними. У кримінальному судочинстві згідно зі ст. 373 КПК України судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку, а судові рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.05.2020).

² Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 07.05.2020).

формі ухвали¹. У свою чергу, ч. 1 ст. 4–5 ГПК України вказує, що господарські суди здійснюють правосуддя шляхом ухвалення обов'язкових до виконання на всій території України рішень, ухвал, постанов².

Принцип строковості (терміновості) стадії юридичного процесу передбачає необхідність обов'язкового встановлення та додержання строків здійснення процесуальних дій. Процесуальні строки виступають дієвим засобом, що сприяє забезпеченню швидкого розгляду юридичної справи та слугують гарантією захисту конституційних прав і свобод учасників юридичного процесу. Так, у кримінальному провадженні процесуальні строки закріплюються щодо всіх стадій, визначають їх тривалість та порядок проведення у межах цих стадій процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень [17, с. 103]. Із метою додержання процесуальних строків законодавством передбачена відповідальність уповноважених суб'єктів за порушення строків, відведених для здійснення певної дії. Наприклад, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності³.

Висновки

Одним із суттєвих складових елементів системи принципів юридичного процесу виступають принципи стадії юридичного процесу.

До них, на нашу думку, слід віднести: 1) принцип письмової форми закріплення; 2) принцип правової кваліфікації; 3) принцип зазначення результату; 4) принцип строковості (терміновості). Саме зазначені принципи відображають організаційні особливості процесуальної діяльності, специфіку засобів і методів її здійснення на окремих стадіях.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.05.2020).

² Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 07.05.2020).

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 07.05.2020).

Список бібліографічних посилань: 1. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Зерцало-М, 2001. Т. 2: Право. 548 с. 2. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір (науково-інформаційне видання). Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2007. 87 с. 3. Гусарев С. Нормативні принципи юридичної практичної діяльності. *Право України*. 2005. № 8. С. 22–27. 4. Кожевников С. Н. Право публичное и частное. *Международное публичное и частное право*. 2005. № 2. С. 2–4. 5. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с. 6. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учб. літ., 2012. 920 с. 7. Цивільний процес. Академічний курс : підручник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : КНТ, 2009. 416 с. 8. Волосенко С. О. Правове значення принципів цивільного процесу. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2006. № 1 (15). С. 3–10. 9. Теория юридического процесса / В. М. Горшенев, В. Г. Крупин, Ю. И. Мельников и др. ; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков : Вища шк., 1985. 192 с. 10. Малько А. В. Ограничивающая функция юридического процесса. *Юриспруденция*. 1995. № 4. С. 11–19. 11. Максютин М. В. Теория юрисдикционного процесса / под ред. В. И. Авсеенко. М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2004. 199 с. 12. Мельников А. А., Полянский Н. Н., Савицкий В. М., Строгович М. С. Проблемы судебного права / под ред. В. М. Савицкого. М. : Наука, 1983. 224 с. 13. Притула А. М. Змагальність у кримінальному процесі як передумова справедливого суду. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 117–122. 14. Савченко А. В. Щодо питання про правову кваліфікацію кримінального правопорушення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 50–55. 15. Градовий В. Б. Зміст судового рішення в адміністративному судочинстві України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 1. С. 157–165. 16. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. Київ : Істина, 2007. 152 с. 17. Басай В. Д. Процесуальні строки за новим кримінальним процесуальним кодексом України: поняття, види, порядок обчислення та додержання. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (1). С. 103–111.

Надійшло до редколегії 11.05.2020

Slynko D. V., Kalenichenko L. I. Principles of Stages of Legal Process

The author has carried out theoretical study of the development of ideas in legal science on the principles of legal process; has studied the etymological meaning of the term of “principle”. The analysis of legal literature and the corresponding normative and legal material has been carried out. It has been noted that the principles of legal process are formed as a result of verified, reasoned and substantiated activities of authorized entities after the cognition of the patterns of procedural activities. Using the action of principles of legal process in the legal

system as a criterion of classification, the author has singled out its general and special principles. The general principles of legal process include principles aimed at revealing the nature, character, nature of legal process. The special principles, in turn, include principles that reflect the functional orientation of the types of legal process and determine the organizational features, specifics of means and methods of carrying out procedural activities at its individual stages. Taking into account the organizational features, specifics of means and methods of carrying out procedural activities at its separate stages, such principles of stages of legal process as the principle of written form of consolidation, the principle of legal qualification, the principle of certification of result, the principle of urgency have been singled out. The author has provided characteristics and has revealed the content of these principles.

Key words: legal process, procedural activity, principles of law, principles of legal process, principles of stages of legal process.

